

MUKAYESELİ HUKUKTA SALDIRGAN HAYVANA KARŞI MEŞRÛ MÜDAFAA HAKKI RIGHT TO SELF-DEFENSE AGAINST ASSAILANT ANIMAL IN COMPARATIVE LAW

Mehmet ERGÜN*

Öz

Sahipli veya sahihsiz bazı saldırgan köpeklerin insanların can güvenliği açısından tehlike yarattığı bilinen bir gerçektir. Bu makalede birçok insanın yaralanmasına ve ölümüne sebep olan saldırgan hayvanın öldürülmesi meselesini mukayeseli hukuk açısından araştıracağız. Saldırgan bir hayvanın hücumuna uğrayan kişi, meşrû müdafaa bağlamında saldırgan hayvanı öldürmekten başka bir çare bulamıyorsa hem İslâm hukuku hem de Türk pozitif hukukuna göre, saldırgan hayvanı öldürme hakkına sahiptir. Çünkü meşrû müdafaa için hukukî sınırlarını aşmamak şartı ile saldırgan bir insanı öldürmek dahi hukuka aykırı sayılmaz. Bu bağlamda başka bir kurtuluş imkânı olmayan kişi, saldırgan hayvanın gerek kendisinin ve gerekse başkasının can ve vücut bütünlüğüne verecek olduğu zararı engellemek için saldırgan hayvanı etkisiz hale getirebilir. Hatta duruma göre, saldırgan hayvanın saldırısına uğrayan kişi gerektiğinde saldırgan hayvanı öldürebilir. Onun bu fiili hukuka aykırı sayılmaz.

Anahtar Kelimeler: Mukayeseli Hukuk, İslâm Hukuku, Saldırgan Hayvan, Meşrû Müdafaa Hakkı.

Abstract

It is a well-known fact that some assailant dogs with or without an owners are dangerous for people's safety. In this article, we will examine the question of the killing of the assailant animal that causes injury and death of many people in terms of comparative law. If a person attacked by an assailant animal cannot find a solution other than killing the assailant animal in the context of self-defense, he / she has the right to kill the assailant animal according to both Islamic law and Turkish positive law. Even killing an assailant person on the condition of not exceeding his legal limits for self-defense is not considered illegal. In this context, the person who has no other means of liberation can deactivate/disarm the assailant animal in order to prevent harm to the life and body integrity of the assailant animal both himself and others. Even according to the situation, the person attacked by the animal may kill the assailant animal. His deed is not considered to be a violation of the law.

Keywords: Comparative Law, Islamic Law, Assailant Animal, Right to Self-Defense.

GİRİŞ

Kanun Koyucu eşyayı ve eşyanın menfaatlerini insan için yaratmıştır (el-Bakara 2/29, 31-33; İbrâhîm 14/33; en-Nahl 16/6; el-Mü'minûn 23/19-22, 80; ez-Zümer 39/62; eş-Şûrâ 42/28; ez-Zuhruf 43/11; en-Nâzî'ât 79/30-33; 'Abese 80/17-32). "O Allah ki, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yarattı" (el-Bakara 2/29) nassının açık anlamı budur. Bu bağlamda Şâri' Te'âlâ'nın varlığının bir delili olarak yarattığı hayvanlar da (el-Bakara 2/164; eş-Şûrâ 42/29) insanların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaları içindir (Âl-i 'İmrân 3/14, 15; el-Mâide 5/4; el-En'âm 6/142; en-Nahl 16/5-8, 66, 68, 69, 79, 80; el-İsrâ 17/59; el-Kehf 18/18; Tâ-Hâ 20/54; el-Hacc 22/18, 27, 28, 34-37; el-Mü'minûn 23/21, 22; en-Nûr 24/41, 45; Yâsîn 36/71-73; Sâd 38/17-20, 30-33; el-Mü'min 40/79-81; ez-Zuhruf 43/12; el-Ğâşiye 88/17; el-'Âdiyât 100/1-6).

İslâm hukukunda hayvanâtın hukukuna ilişkin bazı önemli hak ve kurallar vazedilmiş, bu kuralları ihlâl eden kişiler (Buhârî, 1981, "Enbiyâ", 54; Müslim, 1981, "Tevbe", 25; Ebû Dâvûd, 1981, "Cihâd", 47) ve toplumlar kınanmış ve cezalandırılmıştır (el-A'râf 7/73-79; Hûd 11/64-68; eş-Şu'arâ 26/155-159; et-Tekvîr 81/5; eş-Şems 91/11-15). İslâm hukuk nizamının hayvan haklarına ilişkin vazettiği bu prensipler, beşeri hukuk sistemlerinin benimsediği kurallardan çok daha insanîdir. Zira bazı beşeri hukuk sistemleri hayvanlara *mâl/eşya/nesne/res* nazarı ile bakarken (bk. Esener, 1968, 155; Binatlı, 1977; 280 vd.; Oğuzman - Seliçi, 1988, 4 vd. 835 vd.; Koçhisarlıoğlu - Söğütü Erişgin, "Hayvanın Hukukî Konumu", 1692 vd., erişim: 13 Nisan 2019; Heyet, 1998, 574; Bağdatlı, 2012, 563, 564), İslâm dini onlara bir de Yaradan'ın varlığının bir delili (el-Bakara 2/164; el-Mü'min 40/79-81; eş-Şûrâ 42/29), ibret nazarı sebepleri (en-Nahl 16/66; Tâ-Hâ 20/54; el-Hacc 22/18; el-Mü'minûn 23/21, 22; en-Nûr 24/41, 45; eş-Şu'arâ 26/155-159; Yâsîn 36/71-73; el-Ğâşiye 88/17), dilsiz kullar/canlılar (Ebû Dâvûd, 1981, "Cihâd", 44; Gümüshânevî, 1980, 13, 359), yaş ciğer sahipleri (Buhârî, 1981, "Şirb", 9, "Vudû", 33, "Mezâlim", 23, "Edeb", 27; Müslim, 1981, "Selâm", 153), zî-rûh varlıklar (Zebîdî, 1981, VIII/388), ilâhi azap ve tabiî âfetlerden korunma vesileleri (Gümüshânevî, 1980,

* Dr., Uzman Vâiz, Kdz. Ereğli (mehmetergun61@hotmail.com)

359) ve hatta insan topluluklarından farklı bir ümmet (el-En'âm 6/38; Zebîdî, 1981, VIII/404 vd.) olarak bakılmasını ister.

Bu bağlamda İslâm hukukunun hayvan haklarına ilişkin benimsediği insanî esaslardan bazıları şunlardır:

* Öncelikle ifade etmek gerekir ki, İslâm ahlâkının esası; “*et ta'zîmu li emrillâh ve's-şefekatü 'alâ halkillâh*” prensibidir. Yani Allah'ın emirlerine saygı ve yaradıklarına şefkattir (Çakan, 1981, 125).

* “*Rahmetime mazhar olmak istiyorsanız, yarattıklarına şefkat ve merhametle muamele ediniz.*” (Erdem, 1963, 25).

* Hâkimiyet ve egemenliği altında bulunsun veya bulunmasın kişi, hayvanların hukukuna riayet etmeli, bu konuda Allah'tan korkmalıdır (Buhârî, 1981, “Enbiyâ”, 54; Müslim, 1981, “Tevbe”, 25; Ebû Dâvûd, 1981, “Cihâd”, 44, 47; Zebîdî, 1981, IX/71).

* Hz. Peygamber (s.a.v) ve arkadaşları yolculukları esnasında bir yerde konakladıklarında, develerinin denklelerini indirip hayvanlarını rahatlatmadıkça namaza durmazlardı (Ebû Dâvûd, 1981, “Cihâd”, 44, 48).

* Resûlullah hicretin sekizinci yılında Mekke'nin fethine giderken, Arç Vadisi'nde yolun kenarında yeni doğmuş yavrularını emziren bir köpek gördüklerinde, Cu'âl b. Sürâka ed-Damrî el-Gifârî (r.a) adlı sahabeyi çağırıp köpeğin ve yavruların rahatsız edilmemesi için ordu geçinceye kadar oraya nöbetçi olarak görevlendirmiştir (http://ibrahimpacaci.com/index.php?option=com_content&view=article&id=55:merhamet_&catid=3:konferans&Itemid=7- erişim: 27 Ocak 2012; <http://www.islamveihsan.com/kainati-kusatan-merhamet-yavru-kopekler.html>, erişim: 18 Mayıs 2019).

* Hayvanların kafalarına vurulmaz, yüzleri dağlanmaz (Müslim, 1981, “Libâs”, 107).

* Hayvanlar haksız yere öldürülmemeli (Nesâî, 1981, “Dehâyâ”, 42; Müslim, 1981, “Sayd”, 57), hayvanlardan güzelce faydalanılmalı ve onlara işkence yapılmamalıdır (Ebû Dâvûd, 1981, “Cihâd”, 44).

* Hayvanlara işkence yapanlar lânetlenmiştir (Buhârî, 1981, “Zebâih”, 25, “Cihâd”, 44; Müslim, 1981, “Libâs”, 107).

* Hayvanların yumurtaları alınmaz, yuvaları bozulmaz (Buhârî, 1981, “Edebu'l- Müfred”, 139; Ebû Dâvûd, 1981, “Cenâiz”, 1). Nitekim Hz. Peygamber, yavruları alınan ve bu sebeple kanatlarını çırpıp duran bir kuşu gördüklerinde, derhal yavrularının serbest bırakılmasını emretmişler (Ebû Dâvûd, 1981, “Cihâd”, 112) ve “*yavrularını alarak bu hayvanın canını kim acıttı? Verin ona yavrularını!*” ikazında bulunmuşlardı (Sibaî, 1979, 116, 117; Azzâm, 1985, 99).

* Hayvan sağan kişilerin hayvanların memelerini kanatıp acıtmamaları için düzenli olarak turnaklarını kesmelidir (İbn-i Mâce, 1981, “Sayd”, 12).

* Karınca ve haşarat yuvalarına def-i hacette bulunmak mekruh sayılmıştır (Bilmen, 1984, 66; Sâbık, ts., I/31).

* Musarrât (Özen, 2006, XXXI/240, 241), yani satılmak istenen hayvanın bol sütlü görünmesi için birkaç gün sağılmaması hem alıcıya zarar/tağrîr/hile olacağından hem de hayvana eziyet vereceği için yasaklanmıştır (İbn-i Mâce, 1981, “Ticâret”, 42).

* Hayvanlar lânete, beddua ve hakarete maruz kalmamalıdır (Müslim, 1981, “Birr”, 80).

* Hayvanlar spor, yarışma vb. nedenlerle dövüştürülmemelidir (Ebû Dâvûd, 1981, “Cihâd”, 51; Tirmizî, 1981, “Cihâd”, 30).

* Hayvanlar sırf zevk için kesilmemeli ve avlanılmamalıdır (Nesâî, 1981, “Edâhî”, 42; İbn Hazm, 2010, XI/201).

* “*Bir serçeyi veya daha büyüğünü haksız yere öldüren kişiyi, Allah kıyamet gününde hesaba çekecektir. Ey Allah'ın Resûlü muhikk sebep nedir, diye sorulunca: Onu boğazlayıp yemesi, hayvanın kafasını koparıp atmaması demektir*”, buyurdular (Nesâî, 1981, “Dahâyâ”, 42, “Sayd”, 34; Dârimî, ts., “Edâhî”, 16; Ahmed b. Hanbel, 1982, II/166, 197, 210, IV/389).

* Develere/hayvanlara bağırınlar kara ve katı yürekli kişilerdir (Zebîdî, 1981, IX/65).

* Farklı hizmet ve gayeler için yaratılan hayvanlar, yaratılış amaçlarının dışında kullanılmamalıdır (Ebû Dâvûd, 1981, “Cihâd”, 55). Meselâ, öküzler kağnılara koşulmak ve tarlalarda çalıştırılmak için yaratılmıştır (el-Bakara 2/71). Dolayısıyla öküzlere yük vurulmamalı ve binek olarak kullanılmamalıdır (Bilmen, 1984, 457).

* Hayvanların -dahi- gıda maddelerini ucuza satın alarak, pahalassın diye hapsedip bekletmek/*ihdikâr* haram kılınmıştır (Bilmen, 1984, 441; Karaman, 2002, 67, 68; Erdoğan, 2013, 237).

* Sahipsiz hayvanların bakımı ve tedavisi için vakıflar kurulmuştur (Sibaî, 1979, 119, 125; Kazıcı - Şeker, 1982, 261 vd.; Bilmen, 1985, IV/302; Kandemir, 1986, 174, 175; Şener, 1998, XVII/93; Sarıçam - Erşahin, 2011, 227, 226).

* Kesim esnasında hayvanlara eziyet verilmemelidir (Müslim, 1981, "Sayd", 57).

* Kurbanlık hayvanın gönlü hoş tutulmalıdır (İbn-i Mâce, 1981, "Edâhî", 3).

* Canlı hayvan bağlanarak hedef tahtası olarak kullanılmalıdır (Buhârî, 1981, "Zebâih", 25; Müslim, 1981, "Sayd", 58-60; Bilmen, 1984, 457).

* Otu bol yerlerde yolculuk yapıldığında, otlamaları için develere imkân tanınmalı, otsuz yerlerde yapılan yolculuklarda ise, güçten düşmemeleri ve gidecekleri yere bir an önce ulaşmaları için develer süratle sürülmelidir (Müslim, 1981, "İmâre", 178; Ebû Dâvûd, 1981, "Cihâd", 57; Tirmizî, 1981, "Edeb", 75).

* Hz. Ebû Bekir (r.a), sefere çıkan ordu komutanlarına yaptığı tembihlerden biri de şudur: "Açlığımızı gidermek için zaruret hâsil olmadıkça koyun, inek, deve gibi hayvanları kesmeyiniz!" (Turnagil, 1972, 157, 158; Hatipoğlu, 1988, 34).

* Mevcut su; abdest veya gusül abdesti için kullanıldığı takdirde, kişinin kendisinin, arkadaşının veya beraberindeki hayvanın susuzluktan zarara uğrayacağı kuvvetle muhtemel ise, -mevcut su kullanılmayarak teyemmüm alınmalıdır (Bilmen, 1984, 98; Sâbık, ts., I/68).

* Hayvanlara güçlerini aşan miktarlarda yük taşıtılmamalıdır. "Sizler yeryüzündekilere karşı merhametli olun ki, göktekiler de size rahmet etsinler" (Ebû Dâvûd, 1981, "Edeb", 58; Tirmizî, 1981, "Birr", 16) nassı gereğince, Hz. Peygamber hayvanlara karşı sergilenen bazı merhametsiz tutumlara karşı müdahalede bulunmuşlardı. Hz. Ömer de (r.a) devesine aşırı yük vuran kişileri cezalandırmıştır. Hatta Onun develere 600 rıttan (230 kg.) fazla yük taşıtılmamasına ilişkin bir talimatı da vardır. Ayrıca Hz. Ömer'in palan sürütmesinden yaralanan bir devenin yarasını sıvazlayarak söylediği, "korkarım ki, senin bu halinden bile sorguya çekileceğim" sözü meşhurdur. Bilâhare Hz. Ömer'in bu hassasiyeti İslâm medeniyetinde ihtisap müessesesi/hisbe teşkilâtı (Kazıcı, 2014, 215-229; Sarıçam - Erşahin, 2011, 84; Kallek, 1998, Hisbe, XVIII/133-143) olarak bilinen kurum tarafından muhtesiplerce yürütülmüştür (Şener, 1998, XVII/93).

* Ömer b. Abdülaziz'in (ö. 101/720) (r.a) bir talimatı gereğince hayvanlara ağır gem ve koşum takımları vurulamaz, nodul (üvendirenin ucuna yerleştirilmiş sivri demir) ile dürtülemez (Şener, 1998, XVII/93).

* Yırtıcı hayvanların dahi yiyip istifade ettiği şeyler sahipleri için birer sadakadır (Müslim, 1981, "Müsâkat", 7).

* Hapsedip aklıktan ölümüne sebebiyet verdiği kedisi yüzünden bir kadın azaba uğratılmışken (Buhârî, 1981, "Enbiyâ", 54; Müslim, 1981, "Tevbe", 25), diğer yandan susamış köpeğe su verdiği için fahişe bir kadın da Allah'ın mağfiretine mazhar olmuştur (Buhârî, 1981, "Şirb", 9, "Vudû", 33, "Müsâkat", 9, "Mezâlim", 23, "Edeb", 27; Müslim, 1981, "Selâm", 153; Zebîdî, 1981, VII/223, IX/71).

* İslâm hukuk ve medeniyetinin hayvanlara yönelik vakıf vb. insanî uygulamalarına karşın (Djevad, 1969-1974-1978, 53; Kandemir, 1986, 172, 174, 175), İsrail-Yahudi hukukunda bir kimseyi öldüren öküzün recmedildiğini ve bu suretle öküz sahibinin mesuliyetten kurtulduğunu görüyoruz (Ansay, 1958, 44). Nitekim Tevrat Çıkış: 21'e göre "ve eğer bir öküz, bir erkeği veya bir kadını süerse ve o ölürse öküz mutlaka taşlanarak öldürülecek (recm) ve eti yenmeyecektir... Öküzün süstüğü öteden beri biliniyorsa ve sahibine söylenmiş (ikaz=mutâlebe) o da zaptetmemiş ise sahibi de öldürülecektir." (Sibaî, 1979, 120; Karaman, 1991, II/517; Karaman, 2012, 37, 38). Kezâ, Almanya'da Ortaçağ'da hayvanlar işledikleri zarar ve cinayetlerden dolayı mahkemelere getirilmiş, aleyhlerine davalar açılmış, yargılanmış, haklarında yargılama dosyaları tutulmuş, müdafaa edilmeleri için kendilerine avukatlar tayin edilmiş ve hayvanların aleyhlerine verilen kararlar üst derece mahkemelere götürülmüş, sonunda hüküm giyen öküz ve domuzlar darağaçlarında asılarak veya suya ya da ateşe atılarak idam edilmişlerdir. Bu esnada eğer hayvan haksız yere öldürülmüş ise, öldürülen hayvan, bir insanmış gibi onun da bir diyet/tazminat hakkının var olduğu benimsenmiştir (Ansay, 1958, 44. Ayrıca Eski Roma, Eski İran, Eski Yunan ve Orta çağ Avrupası'nda hayvanlara yönelik bazı yargulamalar ile verilen cezalar hakkında geniş bilgi için bk. (Sibaî, 1979, 120-125; Turnagil, 1972, 31).

Ancak "O, güneşi ve ayı sizin hizmetinize sunan, geceyi ve gündüzü emrinize verendir." (İbrâhîm 14/33), "O Allah ki; yeryüzündeki şeylerin hepsini sizin için yarattı." (el-Bakara 2/29), "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." (el-Bakara 2/30), "Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık." (el-İsrâ 17/70), "Biz insanı en güzel şekilde yarattık" (et-Tin 95/4) vb. nasslar kâinatta bir varlık hiyerarşisinin (silsile-i merâtip=hierarchy of being) (Akarsu, 1988, 25; Erturhan, 2009, 110) mevcut olduğunu, dolayısı ile şahsın hayatı ve vücut bütünlüğü söz konusu olduğu zaruret halleri ve meşrû müdafaa (necessary defence/in self defence/state of

necessity/self defence=legitimate defence) durumlarında saldırgan insanın öldürülmesi hukuka uygun olabiliyorsa (Dağcı, 1999, 17, 93, 249; Kaya, 2007, 5, 111-114; Ergün, 2018, 280-284; Heyet, 1998, 231, 232), saldırgan hayvanın etkisiz hale getirilmesi hatta öldürülmesi evleviyetle mubâh veya vâciptir (Krş. Müzenî, 1999, 350; Şîrâzî, 2017, III/261-264; Şevkânî, 1973, VI/74-79; Ğamrâvî, ts., 536; Behnesî, 1988, 203, 204; Bilmen, 1985, VII/396; Zuhaylî, 2014, V/620; Erturhan, 2009, 101 vd.; Nomer, 2013, 143; Eren, 2017, 662). Aksi düşünceler adalet, şefkat ve merhamet değil; bilâkis zulümdür, bir şeyi lâıyk olduğu konuma koymamaktır. Örfte ise zulüm, başkasının malına, kanına ve ırzına hukuka aykırı olarak yapılan te'addî demektir. İslâm fıkhında bu durum “*ez-zulmü yecibu defuhû ve yahrumu takrîruhû*” (Kırkağâcî, 1881, 53) yerleşik kuralı ile ifade edilmiştir. Bu esastan dolayı zulüm defedilmeli, zulmün yerleşmesine rıza göstermek de haram kılınmıştır. Hâsılı bu nedenledir ki, “*hayvanlar yaratılış gayelerine uygun muamele görmelidirler. Ne eksik, ne fazla! O nedenle, hayvan hakları savunulurken aşırı/marazî yaklaşımlardan kaçınılmalıdır... Ancak insan daha güçlüdür diye, hayvan, insanın ona biçeceği kötü role de mahkûm edilemez...*” (Koçhisarlıoğlu-Söğütlü Erişgin, “Hayvanın Hukukî Konumu”, 1722, 1723, erişim: 13 Nisan 2019).

1. Tanım

Klasik fıkıh kaynaklarında ve muasır İslâm hukuku eserlerinde saldırgan hayvanı ve onun bu eylemini ve ika edeceği olası zararı defetmek için ona karşı girişilen *meşrû müdafaa*/öz=*haklı savunma*ı ifade eden bazı kavramlar vardır.

Sâil/es-sâil kavramı; hukuka aykırı olarak/haksız bir şekilde (*unlawfully*); can, mal, ırz ve vücut bütünlüğüne yönelik olan bir zarar vermek için saldıran kişiyi ifade ettiği gibi, saldırgan hayvan için de kullanılan hukukî bir terimdir (Krş. Şîrâzî, 2017, III/261-264; Sübki, 2017, I/41, 45; İbn Receb, ts., I/141; İbn Nüceym, 1977, 42, 43; Şa'rânî, 2018, II/238; Hamevî, 1985, I/274, 275; Kırkağâcî, 1881, 17; Yazır, 1997, IV/255; Behnesî, 1988, 194, 195; Zuhaylî, 2014, V/614, 615, 620; Râzî, 1989, 328; Cürçânî, 2012, 210; Erdoğan, 2013, 492).

Bu bağlamda sül, es-sül, seül, es-sıyâl (Ğamrâvî, ts., 536-539; Kırkağâcî, 1881, 17; Râzî, 1989, 328; Cürçânî, 2012, 210; Behnesî, 1988, 209), sülü'l-fahl (Müzenî, 1999, 350; Şîrâzî, 2017, III/261; Şevkânî, 1973, VI/74-76), cemel-i sâil/saldırgan deve (İbn Kudâme, 1425, XII/408; Molla Hüsrev, 1970, II/92; Râzî, 1989, 328; Ali Haydar Efendi, 1911, I/77; Behnesî, 1988, 195), def'u's-sâil/def'i sâil (Sübki, 2017, I/41, 45; İbn Receb, ts., I/141; İbn Nüceym, 1977, 43; Hamevî, 1985, I/274, Şa'rânî, 2018, II/238; Kırkağâcî, 1881, 17; Behnesî, 1988, 194, 195; Zuhaylî, 2014, V/614, 620; Dönmez, 2004, XXIX/385), ed-difâ' (Sâbık, ts., II/488-490), ed-difâ'u's-şer'ıyyü (Behnesî, 1988, 194-212; Dönmez, 2004, XXIX/385), ed-difâ'u's-şer'ıyyü zıdde'l-hayevân (Behnesî, 1988, 203, 204) kavramları da konuya ilişkin terimlerdenidir.

Sâle 'aleyhi (*sıyâl/es-sıyâl/vesebe/vesb/el-vesb/jumb/jumping*) kavramı, mütecâviz/saldırgan bir insanın veya hayvanın birisinin üzerine atlaması, hücum etmesi, hamle yapması, tehdit etmesi demektir (Şîrâzî, 2017, III/261; Râzî, 1989, 328; İbn Receb, ts., I/138; Cürçânî, 2012, 210; Sâbık, ts., II/490; Şoman, 1999, 292; Kırkağâcî, 1881, 17; Yazır, 1997, IV/255; Zuhaylî, 2014, V/614; Kal'acı, 2012, 197). Kavramın anlamını daha da ifade etmesi açısından Arapların nice söz var ki, *-füli- saldırdıdan daha şiddetlidir*, anlamına gelen “*rubbe kavlin eşeddü min savlin*” (Râzî, 1989, 328) meşhur deyimini zikretmek yerinde olur.

2. Haklı Savunmanın Hukukî Dayanakları

İslâm hukuk ve medeniyetinin hayvan haklarına ilişkin benimsediği ilke ve prensipler; ilmî ve tarihî birer gerçektir (Şener, 1998, XVII/92-98; Erturhan, 2009, 97-121; Djevad, 1969-1974-1978, 53; Tabbara, 1972, 157, 158; Sibaî, 1979, 72, 73, 119-125; Ramazanođlu, 1982, II/11; Kandemir, 1986, 172 - 175; Topaloğlu, 1986, 158; Hatipoğlu, 1988, 34; Erdem, 1963, 25; Gürkan, ts., 455; Demirci, 1998, XVII/81-85; Bayraktar, 1998, XVII/85-92; Bozkurt, 1998, XVII/99-101; Albayrak - Pala, 1998, XVII/101, 102). Ancak can, mal, ırz ve vücut bütünlüğüne kasteden saldırgan kişiye misli ile karşılık vermenin cevazına ilişkin sevk olunan âyetler (el-Bakara 2/194, 195; eş-Şûrâ 42/40), aynı zamanda saldırgan hayvana karşı meşrû müdafaa için de geçerlidir. Çünkü saldırgan insana karşı mubâh veya vâcip olan haklı müdafaa (Zuhaylî, 2014, V/614, 615; Behnesî, 1988, 204; Şoman, 1999, 293; Dağcı, 1999, 17, 93, 249; Dönmez, 2004, XXIX/383-387; Kaya, 2007, 5, 111-114; Ergün, 2018, 280-284), varlık hiyerarşisi prensibine göre, saldırgan hayvana karşı evleviyetle câizdir. Çünkü hukuka *aykırı olmamak kaydı ile* daha ağır bir cerîme olan *insan katlinin mesuliyeti* fâilden sukût edebiliyorsa, ondan daha hafif bir cerîme olan *hayvan katlinin sorumluluğu* hâliyle fâilinden evleviyetle sukût eder (Müzenî, 1999, 350; Şîrâzî, 2017, III/261-264; İbn Kudâme, 1425, XII/408; Şevkânî, 1973, VI/74-79; Ğamrâvî, ts., 536; Behnesî, 1988, 203, 204; Bilmen, 1985, VII/396; Zuhaylî, 2014, V/620; Erturhan, 2009, 107-109).

Bu bağlamda öz savunma ve başkaları için girişilen haklı savunmanın meşrûiyeti, dinin/hukukun muhafazasını emrettiği; *din, can, mal, ırz, nesil ve aklın korunmasının gerekliliğidir* (*ed-darûrâtü'l-hamse=el-usûl*

el-hamse/hufz-u usûl-i hamse) (Zuhaylî, 2014, V/615 vd.; Şoman, 1999, 19; Şa'bân, 2014, 414, 415; Uludağ, 2003, 5, 6; Şentürk, 2001, XXIII/137-138; Dönmez, 2004, XXIX/385).

a) Kitap

* "Kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın." (el-Bakara 2/194).

* "Kendinizi, ellerinizle tehlikeye atmayın." (el-Bakara 2/195).

* "Bir kötülüğün cezası, onun dengi bir kötülüktür" (eş-Şûrâ 42/40) vb. âyetler; haklı savunmanın Kitap'tan

delilleridir (Krş. Cessâs, ts., I/327; Kurtubî, 1965-1967, II/357; Şirâzî, 2017, III/261 vd.; Hazm, 2010, XI/210, 218; Kâsânî, 1974, VII/93; Şevkânî, 1973, VI/78; Şoman, 1999, 292; Behnesî, 1988, 194, 195, 197; Zuhaylî, 2014, V/614, 615).

* "İyilikte ve fenalıktan sakınmakta yardımlaşın..." (el-Mâide 5/2).

* "(İman edenler ve Rablerine dayanıp güvenenler) Bir haksızlığa uğradıklarında, yardımlaşsınlar" (eş-Şûrâ 42/39) âyetleri de âhara/başkalarına/üçüncü kişilere yönelik olan saldırılara karşı girişilen meşrû savunmanın cevazına ilişkin delildir (Krş. İbn Hazm, 2010, XI/200, 217; Zuhaylî, 2014, V/614, 615).

b) Sünnet

Haklı savunmaya ilişkin Sünnet'ten bazı deliller ise şunlardır:

* "Zalim olsun, mazlum olsun kardeşine yardım et..." (Buhârî, 1981, "Mezâlim", 4; "İkrâh", 6; Müslim, 1981, "Birr", 62; Tirmizî, 1981, "Fiten", 68; İbn Kudâme, 1425, XII/411; Şevkânî, 1973, VI/77; Behnesî, 1988, 201; Zuhaylî, 2014, V/615).

* Yâlâ b. Ümeyye'nin (r.a) işçileri bir gün kendi aralarında kavga etmişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.v) kavgada eli ısırılan kişinin (*mu'tedâ 'aleyh=mesûlün 'aleyh*) can havli ile elini çekmesinden dolayı dişleri dökülen saldırgan lehine herhangi bir tazminat öngörmemişti. Mütecevazın itirazı üzerine Hz. Peygamber'in, "(zavallı) elini ağzında bıraksaydı da hayvanın ısırması gibi ısıraysaydın öyle mi?" ikazı, meşrû müdafaa sınırlarını aşmayan haklı bir savunmanın hem hukuka uygun hem de tazminatı gerektirmeyeceğini ifade eder (Buhârî, 1981, "Diyât", 24; Müslim, 1981, "Kasâme", 23; Müzenî, 1999, 350; İbn Kudâme, 1425, XII/408, 409, 412, 413; Şirâzî, 2017, III/262; Behnesî, 1988, 197).

* "Şüphesiz, sizin kanlarınız ve mallarınız birbirinize haramdır." (Buhârî, "İlim", 37; "Hacc", 132; İbn Hazm, 2010, XI/197, 218).

* "Canı uğrunda ölen şehittir." (Şâfi'î, 1903-1907, VII/274; Müzenî, 1999, 350; Şevkânî, 1973, VI/74; Zuhaylî, 2014, V/615).

* "Ailesi için savaşıp öldürülen kişi şehittir." (Ahmed b. Hanbel, 1982, II/221; Behnesî, 1988, 197).

* "Ailesi için veya malı için savaşıp da öldürülen kişi şehittir." (Ebû Dâvûd, 1981, "Kitâbu's-Sünne", 29; Tirmizî, 1981, "Kitâbu'd-Diyet", 21; Nesâî, 1981, "Tahrîm", 23, 24; Şoman, 1999, 292).

* "Kim, canı uğrunda ölürse şehittir, kim ırzı/ailesi uğrunda ölürse şehittir; kim malı uğrunda ölürse şehittir." (Ahmed b. Hanbel, 1982, II/221; Şirâzî, 2017, III/261; Şevkânî, 1973, VI/74; Zuhaylî, 2014, V/615; Şoman, 1999, 292).

* "Malın için savaş!" (İbnü'l-Hümâm, ts., X/233).

* "Haksız bir şekilde malı alınmak istenen kişi, malını savunsa ve öldürülse şehit olur." (İbn Kudâme, 1425, XII/409, 410).

* "Malı uğrunda ölümlen kişi şehittir." (İbn Kudâme, 1425, XII/410).

* "Müslümanlara kılıç çeken kişinin kanı herderdir." (İbnü'l-Hümâm, ts., X/232).

* "Her kim yanında diğer bir mümine zulüm ve hakaret edilir de ona yardım etmeğe gücü yettiği halde yardım etmezse, Cenâb-ı Allah onu kıyamet gününde şahitler huzurunda zelil eder." (Şevkânî, 1973, VI/76; Zuhaylî, 2014, V/615).

* "Bir mazlumun haksızlığa uğradığını görüp de ona yardım etmeğe gücü yettiği halde yardımını esirgeyen katı kalpli kimseden de mazlumun intikamını alırım." (Erdem, 1963, 37).

* "Müminler kötülük edenlere karşı birbirleriyle yardımlaşsınlar." (Ebû Dâvûd, 1981, "İmâre", 36; İbn Kudâme, 1425, XII/411).

* "Mümin kardeşinin derdiyle dertlenmeyen bizden değildir." (Buhârî, 1881, "İmân", 42).

* "Müslüman Müslüman'ın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu tehlikede yalnız bırakmaz." (Ebû Dâvûd, 1981, "Edeb", 46; Müslim, 1981, "Birr", 58).

Bu bağlamda saldırgan ister mükellef olsun ister küçük olsun ve isterse hayvan olsun mala, cana ve aileye yönelik olan saldırısını defetmek câizdir. 'İzz b. 'Abdisselâm'a (ö. 660/1261) göre de ister Müslüman olsun ister zimmet ehli olsun masum cana yönelik olan tehlikeyi savmak câizdir (Behnesî, 1988, 196, 201).

* "Şüphesiz müminler fitneye düşüren şeytanlara karşı yardımlaşırlar." (Ebû Dâvûd, 1981, "İmâret", 36; Zuhaylî, 2014, V/615).

* "Sizden kim kötü bir şey görürse, onu eliyle değıştirsın..." (Müslim, 1981, "İmân", 20).

* "Canımı gücü ve kudretiyle elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, ya iyilikleri emreder ve kötülüklerden sakındırırınız ya da Allah kendi katından üzerinize bir azap gönderir. Sonra Allah'a yalvarıp dua edersiniz ama duanız kabul edilmez." (Tirmizî, 1981, "Fiten", 9)

* "Müminler birbirlerini sevmekte, acımakta ve korumakta bir vücuda benzerler. Bedenin bir organı hastalandığında diğer organlar bu sebeple uykusuzluk ve ateşli hastalığa tutulurlar." (Buhârî, 1981, "Edeb", 27).

* "Mümin mümine karşı birbirine kenetlenmiş binalar gibidir." (Buhârî, 1981, "Salât", 88; Müslim, 1981, "Birr", 65).

* "Kendisi için istediğini (Mümin) kardeşi için istemeyen gerçek iman etmiş olamaz." (Buhârî, 1981, "İmân", 7) vb. hadisler de başkaları için girışilen haklı savunmanın meşrûyetinin delillerindendir. Zira insanlar arasında yardımlaşma ve dayanışma olmayınca, hukukun muhafazasını emrettiği; din, nefis, akıl, nesil ve mal emniyeti tehlikeye girer, içtimâî emniyet ve güven duygusu kaybolup gider (Zuhaylî, 2014, V/614, 615; Behnesî, 1988, 196).

Türk pozitif hukukunda meşrû savunma ve zorunluluk hali bağlamında, "gerek kendisine ve gerek başkasına ait bir hakka yönelmiş, gerçekleşen, gerçekleşmesi veya tekrarı muhakkak olan haksız bir saldırıyı o anda hal ve koşullara göre saldırı ile orantılı biçimde defetmek zorunluluğu ile işlenen fiillerden dolayı faile ceza verilmez. Gerek kendisine gerek başkasına ait bir hakka yönelik olup, bilerek neden olmadığı ve başka suretle korunmak olanağı bulunmayan ağır ve muhakkak bir tehlikeden kurtulmak veya başkasını kurtarmak zorunluluğu ile ve tehlikenin ağırlığı ile konu ve kullanılan vasıta arasında orantı bulunmak koşulu ile işlenen fiillerden dolayı faile ceza verilmez." (TCK. md. 25). Bu esasa göre, haklı savunma; modern hukukun mübâh ve serbest hale getirdiği bir hakkı kullanmak, mühim bir vazifeyi yapmak demektir. Çünkü her insanın hayatını koruması, can ve malını savunması hakkı ve hatta vazifesidir (Heyet, 1998, 231, 232).

Ayrıca bu bağlamda 818 sayılı mülga (eski) Borçlar Kanunu 52'nci maddesine göre, "meşrû müdafaa halinde mütecevizin şahsına veya mallarına yapılan zarardan dolayı tazminat lâzım gelmez. Kendisini veya diğerini zarardan yahut derhal vukubulacak bir tehlikeden vikaye için başkasının mallarına hâle iras eden kimsenin borçlu olduğu tazminat miktarını hâkim, hakkaniyete tevfikân tâyin eder. Kendi hakkını vikaye için cebri kuvvete müracaat eden kimse hal ve mevkie nazaran zamanında hükümetin müdahalesi temin edilemediği yahut hakkının ziyaa uğramasını yahut hakkının kullanılması hususunun pek çok müşkül olmasını meni için başka vasıtalar mevcut olmadığı takdirde, bir gûna tazminat itasiyle mükellef olmaz."

6098 sayılı (yeni) Türk Borçlar Kanunu 64'üncü maddesine göre ise, "haklı savunmada bulunan, saldıranın şahsına veya mallarına verdiği zarardan sorumlu tutulamaz. Kendisini veya başkasını açık ya da yakın bir zarar tehlikesinden korumak için diğer bir kişinin mallarına zarar verenin, bu zararı giderim yükümlülüğünü hâkim hakkaniyete göre belirler. Hakkını kendi gücüyle koruma durumunda kalan kişi, durum ve koşullara göre o sırada kolluk gücünün yardımını zamanında sağlayamayacak ise ve hakkının kayba uğramasını ya da kullanılmasının önemli ölçüde zorlaşmasını önleyecek başka bir yol da yoksa verdiği zarardan sorumlu tutulamaz."

818 sayılı mülga (eski) Borçlar Kanunu 57'nci maddesine göre, "... eğer hal ve maslahat icabederse, gayrimenkul ziyeydi o hayvanı öldürebilir..."

6098 sayılı (yeni) Türk Borçlar Kanunu 68'inci maddesine göre ise, "... hatta durum ve koşullar haklı gösteriyorsa hayvanı diğer yollarla etkisiz hâle getirebilir."

"Hayvanın diğer yollarla etkisiz hale getirilmesinden maksat, özellikle hayvanın öldürülmesidir. 818 sayılı (eski) Borçlar Kanunu'nda ve Tasarı'da açıkça 'öldürülebilir' ibaresi yer aldığı halde, Meclis Adalet Komisyonu'nda bu ibare hayvan haklarına yönelik hassasiyet nedeniyle 'diğer yollarla etkisiz hale getirilebilir' şeklinde değıştirilmiştir." (Nomer, 2013, 143; Eren, 2017, 662. Geniş bilgi için bk. Akıncı, 2016, 159, 160; Arık, 1964, 123, 124; Arsebük, 1943, 6/608-611; Ayan, 2016, 293, 294; Aybay, 1984, 87, 88; Deschenaux - Tercier, 1983, 85, 86; Eren, 2017, 655-662; İnan, 1979, 304-309; Karahasan, 1981, 358-378; Kılıçoğlu, 2010, 335-340; Narter, 2016, 95, 96, 200, 206, 207, 208, 324, 539, 540, 958; Nomer, 2013, 141-144; Oğuzman -Öz, 2000, 581-592; Reisoğlu, 2014, 188-190; Tandoğan, 2010, 147-160; Tekinay 'v.d.', 1988, 692-698).

3. Haklı Savunmanın Aşamaları

Kişi, meşrû müdafaa sınırlarını aşmamak kaydı ile hem kendisinin hem de âharın hukukun korunmasını emrettiği unsurlardan herhangi birine yönelen tehlikeyi savmakla yükümlüdür (ed-darûrâtü'l-

hamse=el-usûl el-hamse/hıfz-u usûl-i hamse). (Krş. Şentürk, 2001, XXIII/137-138; Dönmez, 2004, XXIX/385-387) Haklı savunma sınırlarını aşmamak kaydı ile diyoruz, çünkü hukukta, "zarar ve mukabele-bizzarar yoktur." (İbn Nüceym, 1977, 43; Hamevî, 1985, I/280 vd.; Hâdimî, 2016, 403; Kırkağâcî, 1881, 51; Mecelle, md. 19; Ali Haydar, 1911, I/73-75; Hüseyinî, 2010, I/31, 32) Kezâ hukuken, "bir zarar kendi misli ile izâle olunmaz." (Hamevî, 1985, I/278 vd.; Mecelle, md. 25; Ali Haydar, 1911, I/81, 82; Hüseyinî, 2010, I/35).

"Zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur." (İbn Nüceym, 1977, 43; Hamevî, 1985, I/276 vd.; Hâdimî, 2016, 404; Kırkağâcî, 1881, 52; Mecelle, md. 22; Ali Haydar, 1911, I/78-80; Hüseyinî, 2010, I/37) prensibi gereğince de kişi, öz savunma kapsamında olağan hallerde saldırgan kişiye karşı en hafif/eshel savunma taktikleri ile korunmaya çalışır. Meselâ, saldırıya uğrayan kişi, inşâd/münâşede ile yani Allah'ını seversen yapma, Allah'tan kork, vb. sözlerle saldırganı saldırdan vazgeçirmeye çalışır veya zarara uğramaksızın kaçabiliyorsa kaçır, bir yere ya da birilerine sığınabiliyorsa sığınır. Saldırıya uğrayan kişi saldırgan kişiyi evvelemerde yaralama eylemine girişmez. Çünkü öz savunmanın amacı, saldırganı cezalandırmak değil, sadece onun olası zararını önlemek veya en aza indirmektir. Bu sebeptendir ki, saldırıya uğrayan kişi karşılaştığı tehlikeyi ancak saldırganı zarar vermek suretiyle ortadan kaldıracabilecekse, saldırganı zararını defedecek kadar karşılık verir. Mütecâviz kişi yine de saldırısını sürdürüyorsa, saldırıya uğrayan kişi saldırganı katledebilir (Şirâzî, III/261, 262; İbn Kudâme, 1425, XII/408, 409, 413; Kâsânî, 1974, VII/93; Ğamrâvî, ts., 536; Zuhaylî, 2014, V/614; Behnesî, 1988, 208-210; Dönmez, 2004, XXIX/386).

Öz savunma bağlamında mağdurun söz ve çığlıkla kurtulması mümkün ise, saldırganı dövmesi haramdır. Elle müdahalesi kâfi ise, sopa kullanması haramdır. Mağdurun kurtuluşu için saldırganın bir organını itlâf etmesi kâfi ise, saldırganı öldürmesi haram olur. Mağdurun kaçmakla kurtuluşu söz konusu ise, Şâfiî mezhebine göre kaçmak vâcip olur. Sözelimi, eli ısırılan kişinin en ehven, en zararsız bir şekilde kurtulması gerekir. Meselâ, saldırganın sakalını çekip yolmak, yüzüne yumruk atmak bu kabil savunma taktiklerindedir. Olağan hallerde saldırgan kişiyi tecâvüzünden vazgeçirmeye yönelik herhangi bir çaba sarfetmeden doğrudan doğruya saldırganı öldürmek haramdır (Şirâzî, III/261, 262; Kâsânî, 1974, VII/93; Ğamrâvî, ts., 536, 537; Behnesî, 1988, 209; Zuhaylî, 2014, V/614). Zira "kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın, (fakat ileri gitmeyin). Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir." (el-Bakara 2/194) âyetinde takvanın emrediliyor olması, misli mukabelede bulunmaya ve hafiften başlayarak tedrici olarak karşılık vermenin gerekliliğine delildir (Zuhaylî, 2014, V/614, 615).

Ancak kişi olağan olmayan hal ve durumlarda kendisini savunma hususunda tertibe riayet etmekle yükümlü değildir. Çünkü silâh gibi bazı şey ve haller karşısında tehlikeden kurtuluş imkânı anlık bir olaydır. Dolayısıyla böylesi durumlarda saldırıya uğrayan kişinin tertibe riayet etmeye çalışması zarara uğramasına hatta ölümüne sebebiyet verebilir. Bu sebeptendir ki, bu gibi olağanüstü hâl ve durumlarda saldırıya uğrayan kişiden tertibe riayet etmesini beklemek adalet ve hakkaniyet ülküsüne aykırı olur (Şirâzî, III/261, 262; Behnesî, 1988, 209; Zuhaylî, 2014, V/614).

Ancak insana saldıran şey/sâil, bir hayvan ise, saldırıya uğrayan kişi inşâd/münâşede ve korkutma işlemine başvurmaksızın hafiften serte doğru saldırgan hayvanı defetmeye ve savmaya çalışır. Fakat eğer hayvan yine de saldırmaya devam ediyorsa, saldırıya uğrayan kişi saldırgan hayvanı katledebilir (Şirâzî, III/262; Ğamrâvî, ts., 536; Behnesî, 1988, 208, 209; Günenç, 2013, 601).

Hâsılı, öz savunma bağlamında aşamalı savunmaya ve tertibe riayet etmek ancak normal hallerde söz konusu olur. Tertip ve tedrici riayet etmek kişinin zarara uğramasına sebebiyet verecekse, saldırıya uğrayan kişi doğrudan doğruya saldırgan hayvanı katledebilir (Krş. Şirâzî, III/261, 262; Behnesî, 1988, 209; Zuhaylî, 2014, V/614). Meselâ, çomar köpek saldırısı ile pitbull cinsi köpek saldırıları tehlike ve sonuçları bakımından birbirinden çok farklıdır. Bu bağlamda bu iki cins köpeğin saldırısı karşısında mağdurun haklı savunma biçimi doğal olarak farklı olacaktır.

4. Haklı Savunmanın Hükmü

İslâm hukukçuları kişinin kendisinin veya âharın/başkalarının/üçüncü şahısların canına, malına ve ırzına yönelik olan saldırdan korunmak amacıyla giriştiği savunmanın hukukiliği hususunda ittifak etmişlerdir. Öz savunmanın hukukiliği konusunda hukukçular arasında herhangi bir ihtilâf bulunmamaktadır. Ancak haklı savunmanın hükmü yani vâcip ya da câizliği/mübâhlığı fukahâ arasında tartışma konusu olmuştur (İbn Kudâme, 1425, XII/408-414; Dönmez, 2004, XXIX/385).

Haklı savunma konumunda olan kişinin fiili suç niteliğinde olmadığı için kendisine cezaî bir mesuliyet yükletilemez. Çünkü onun bu fiili hem mübâh hem bir vazifenin ifası ve hem de hakkın kullanılmasıdır. Ancak saldırıya uğrayan kişi haklı savunma sınırlarını aşarsa, ceza hukuku ve medenî hukuk açısından sorumlu tutulur. Saldırganı ancak öldürmekle kurtulabileceğine ilişkin zann-ı gâlibi sabit olmadıkça onu katledemez (Krş. İbnü'l-Hümâm, ts., X/232, 233; Zuhaylî, 2014, V/615, 616).

Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî ekollerine göre, nefse yönelik saldırıya karşı meşrû müdafaada bulunmak vâciptir. Bazı Hanbelîlere ve zayıf bir görüşlerine göre Mâlikî ve Şâfiîlerde ise, nefse yönelik saldırıya karşı meşrû müdafaâ câizdir, ancak vâcip değildir. Bazı Hanbelîlere göre, fitne döneminde haklı savunma vâcip değil, bilâkis câizdir. Nitekim hadiste; “(fitne zamanında evinde otur...) eğer kılıcın parıltısının seni şaşırtacağından korkarsan, elbiseni yüzüne ört. Gelen hem senin günahınla hem de kendi günahıyla dönsün!” (Ebû Dâvûd, 1981, “Fiten”, 2, İbn Mâce, 1981, “Fiten”, 10; Şevkânî, 1973, VI/77) buyurmuşlardır (Şîrâzî, III/261, 262; İbn Kudâme, 1425, XII/410; İbnü'l-Hümâm, ts., X/232, 233; Behnesî, 1988, 196, 197; Şoman, 1999, 293; Zuhaylî, 2014, V/617, 618).

Herhalükârda meşrû müdafaanın gerekliliğini ileri sürenlerin delili; insan gerek kendisinin ve gerekse âharın canına, malına ve ırzına yönelik saldırılara karşılık vermekle yükümlüdür. (Âmidî, 1914, I/138 vd.) *Tecavüz fili/saldırı mütezavizin/saldırganın kanunu, canını helâl kılmaz. Ancak mağdurun saldırıyı önlemesini vâcip veya câiz kılar.* Olası tecavüzün önlenmesi ancak saldırganın öldürülmesi ile mümkün olarsa, müteceviz katledilir, kanı da heder olur. Bu da hukuken öz savunma ve zaruret hali kapsamında değerlendirilir, suç olarak nitelendirilemez (Şâfi’î, 1903–1907, VI/172, 173; Gazzâlî, 1916, I/65, 66; Zuhaylî, 2014, V/615; Çalış, 2013, XLIV/141-144).

Haklı savunma eğer kişinin ailesine yönelik olan haksız bir saldırı için yapılmış ise, bu nevi meşrû savunma kesinlikle vâciptir. Ancak öz savunma kişinin şahsına yönelik bir saldırı için yapılmış ise, böylesi hallerde haklı savunmanın hükmü hususunda iki durum söz konusu olur:

a- Kişinin şahsına yönelik olan bir tehlikeyi savmak için haklı savunmaya girişmesi vâciptir. Çünkü “Kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın.” (el-Bakara 2/194), “Kendinizi, ellerinizle tehlikeye atmayın.” (el-Bakara 2/195), “Ailesi için savaşmış öldürülen kişi şehittir” (Ahmed b. Hanbel, 1982, II/221; Ebû Dâvûd, 1981, “Kitâbu’s-Sünne”, 29; Tirmizî, 1981, “Kitâbu’d-Diyet”, 21; Nesâî, 1981, “Tahrîm”, 23, 24) nasları bunu âmirdir.

b- Kişinin kendisine yönelik olan tehlikeyi savması vâcip değildir. Çünkü Hz. Osman (r.a) imkânı olmasına rağmen isyancıların saldırısına karşı öz savunmaya girişmemiştir (Şîrâzî, III/261; İbn Kudâme, 1425, XII/409, 410; Şevkânî, 1973, VI/74-79; Behnesî, 1988, 197; Şoman, 1999, 293).

İ’tidâ kasdıyla kişiye saldırıldığında veya bir organı hedef alındığında, *saldırı ister bir insan ve isterse bir hayvan tarafından yapılmış olsun* saldırıya uğrayan kişinin Ebû Hanife (ö. 150/767), İmam Mâlik (ö. 179/795) ve İmam Şâfi’ye (ö. 204/819) göre savunmaya geçmesi vâciptir. Ancak Şâfiîler böylesi bir durumda saldırganın defedilmesinin vücûbiyetini, saldırganın kâfir veya hayvan olma şartı ile kayıtlamışlardır. Çünkü kâfire karşı teslimiyet göstermek zillettir. *Hayvan ise, varlık hiyerarşisi prensibine göre, insanların ihtiyaçları için kesilebilen bir varlıktır* (Çamrâvî, ts., 536; Zuhaylî, 2014, V/617).

Şâfiî mezhebinde ezher olan görüşe göre, şayet saldırgan Müslüman ise, saldırganı teslim olmak câizdir. Hatta “Sen Âdem’in iki oğlundan hayırlısı gibi ol.” (Ahmed b. Hanbel, 1982, I/185; Şevkânî, 1973, VI/76, 77) hadisine istinaden sünnettir. Burada söz geçiren Âdem’in iki oğlundan kasıt Kâbil ile Hâbil’dir (el-Mâide 5/27, 28). Bu durum, ashaptan nakledilen ve kimsenin karşı çıkmadığı meşhur bir uygulamadır (Şevkânî, 1973, VI/77; Zuhaylî, 2014, V/617).

Mâlikîler haklı savunmanın vücûbiyetini saldırganın ikaz (inşâd=münâşede) edilmiş olması şartı ile takyit etmişlerdir. İkaz “Allah aşkına git ve beni rahat bırak” şeklinde yapılır. Şayet saldırgan saldırısından vazgeçmezse veya saldırıya uğrayan kişinin uyarıda bulunması imkânsız ise, öldürmek vb. yöntemlerle saldırganı savması câiz olur (Şevkânî, 1973, VI/74; Zuhaylî, 2014, V/617).

Hanbelîler bazı rivayetlere dayanarak cana kastederek saldırıyı defetmek vâcip değil, câizdir görüşünü benimsemişlerdir. Saldırganın küçük, büyük veya deli olması arasında herhangi bir fark yoktur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) fitne hali için şöyle buyurdular: “Birtakım fitneler olacaktır. O fitneler zamanında evinde otur. Eğer kılıcın parıltısının seni şaşırtacağından korkarsan, elbiseni yüzüne ört. Gelen hem senin günahınla hem de kendi günahıyla dönsün!” (Ebû Dâvûd, 1981, “Fiten”, 2, İbn Mâce, 1981, “Fiten”, 10; İbn Kudâme, 1425, XII/410), “Yakında büyük fitneler olacak o fitneler döneminde oturanlar ayaktakilerden, ayaktakiler yürüyenlerden, yürüyenler koşanlardan, daha hayırlı olacaklar.” (Şevkânî, 1973, VI/77, 78), “Allah’ın öldürülen kulu ol, insanları öldüren kâtil olma!” (Ahmed b. Hanbel, 1982, V/110, 292; İbn Kudâme, 1425, XII/410).

Bu sebeplerdir ki, Hz. Osman’ın (r.a) fitne döneminde sayıları dört yüzü bulan kölelerinin kendisini savunmalarını istememiş hatta şöyle demiştir: “Kim kılıcını bırakırsa o hürdür.” Hanbelîlere göre, kendisini haklı savunma amacı ile savunan kişinin durumu, gıda maddesine zaruret derecesinde muhtaç olanın/muztârrın durumundan farklıdır. Açlık çeken kişi bu durumda yiyecekte yiyebilir. Çünkü öldürülme olayında şehâdet payesi ile başkasının hayatta kalmasına sebebiyet vardır. İztirâr halinde

yemekten yemek ise, âhara zararı dokunmaksızın kişinin hayatta kalması söz konusudur (İbn Kudâme, 1425, XII/410, 411; Şevkânî, 1973, VI/77, 78; Zuhaylî, 2014, V/618).

Fakihlerin ittifakı ile saldırıya uğrayan kişi (*el-mu'tedâ 'aleyh=el-müddâfi'u*) saldırganı öldürdüğü takdirde medenî veya cezaî bir sorumluluğu oluşmaz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v), "Her kim kılıcını çeker, sonra da onunla başkasını öldürmeye kalkışırsa kanı hederdir." buyurdular. Olayda saldırgan haddi aşmıştır. Kendisine saldırılan kişi ise, haklı savunma ve zararı def görevini yerine getirmiştir (Bk. Kâsânî, 1974, VII/92, 93; İbnü'l-Hümâm, ts., X/232; Molla Hüsrev, 1970, II/92; Zuhaylî, 2014, V/618).

Ebü Hanîfe'ye göre, küçük, deli ve hayvanın saldırısına karşı yapılan meşrû müdafaa; oluşan zararın tazminini ıskat etmez. Şayet saldıran şey hayvan ise, bu da '*zaruret hali*' esasına göre defedilir. İtlâfı halinde de kıymeti tazmin edilir. Fakihlerin cumhurunun görüşüne göre ise, sözü geçen bütün bu hallerde *savunma halinin* gerekli şartları mevcuttur. Çünkü kişi her türlü saldırıya karşı canını ve malını savunmakla yükümlüdür. Fakat saldırı fiili saldırganın kanını helâl kılmaz. Ancak yapılan saldırıyı önlemeyi vâcib veya câiz kılar. Ebü Yûsuf'un (ö. 182/789) görüşü de Hanefilerin dışında kalanların görüşü gibidir. Yani haklı savunma konumundaki şahsın bu fiili '*savunma hali*' esasına dayalıdır (Krş. İbn Kudâme, 1425, XII/408; Bağdâdî, 2014, 304; Dönmez, 2004, XXIX/385; Çalış, 2013, XLIV/141-144; Zuhaylî, 2014, V/615, 619).

Ancak Hanefilerin cumhuruна göre de kendini savunan kişi, hayvanı vurarak veya öldürerek kendini koruyabiliyorsa, oluşan zarardan sorumlu tutulmaz. Çünkü mezkûr kişi câiz/meşrû savunma esnasında saldırganı deveyi öldürmüş ve olay saldırganı devenin zararını def için vuku bulmuştur. Diğer taraftan saldırgan insanın öldürülmesine kıyasen de bu hüküm verilir. Çünkü insan canının değeri, malın değerinden daha kıymetlidir (Zuhaylî, 2014, V/616).

Hanbelîlerin görüşüne göre ise, kişinin kendisi, çocuğu, hanımları, kızkardeşi, halası gibi kendisine mahrem olanların saldırıya uğraması halinde saldırganı öldüren kişi, tazmin sorumlusu olmaz. Bunların dışında kalan kişileri savunmak amacıyla öldürmüş ise, oluşan zararı tazmin eder (İbn Receb, ts., I/141; Zuhaylî, 2014, V/620).

Bazı Mâlikîlere göre, eğer mal az ve önemsiz bir miktarda ise, malı savunmak câiz değildir (Şevkânî, 1973, VI/74; Zuhaylî, 2014, V/624) Ancak "*malı için savaşış da öldürülen kişi şehittir.*" (Ebü Dâvûd, 1981, "Kitâbu's-Sünne", 29; Tirmizî, 1981, "Kitâbu'd Diyet", 21; Nesâî, 1981, "Tahrîm", 23, 24; Ahmed b. Hanbel, 1982, II/221; İbn Kudâme, 1425, XII/410) hadisinin zahîrî ve umumî anlamı malın azı veya çoğu arasında fark gözetme anlayışını reddetmektedir.

Şâfiîler ise malın türleri arasında fark gözeterek şöyle demişlerdir: Cansız olan malları savunmak icap etmez. Çünkü bu tür malları başkasına mübâh kılmak câizdir. Canlı olan mallara gelince, kendisine veya namusuna bir zarar gelmemek şartı ile itlâf maksadı ile saldırılması halinde malı savunmak gerekir. Bunun vâcib olmasının sebebi ise, *cana karşı duyulması gereken saygıdır*. Meselâ, yabancı bir kişi bir başkasının kendisine ait olan bir hayvanı haram bir şekilde telef ettiğini göreceksin, esah olan görüşe göre bunu defetmesi icap eder (Zuhaylî, 2014, V/624).

İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e (ö. 248/854) göre, hayvan saldırısına uğrayan kişi kendisini savunmakla mükelleftir. Saldırıya uğrayan kişi zarardan, ancak saldırgan hayvanı öldürerek kurtulabiliyorsa, onu öldürür. Cezaî veya medenî herhangi bir sorumluluğu da oluşmaz. Zira saldırgan hayvanı ancak öldürmek suretiyle canını kurtaran kişi, yapması gereken bir vecibeyi yapmıştır (Şâfiî, 1903-1907, VI/172; İbn Kudâme, 1425, XII/408; Şîrâzî, 2017, III/261-264; Hıcvî, 1907, IV/289; İbn Receb, ts., I/138; Bilmen, 1985, VII/396).

Hâsılı, üç imama göre, insan olsun veya hayvan olsun kişiye saldıran, canına, vücut bütünlüğüne, malına veya ırzına kasd edenini öldürmekten başka herhangi bir çare yoksa ve saldırganı öldürürse, ika ettiği zararı tazmin etmez. Ancak Ebü Hanîfe'ye göre, oluşan zararı tazmin etmesi gerekir. Çünkü "*İztirâr gayrın hakkını iptal etmez.*" (Mecelle, md. 33). Klasik fıkıh eserlerinde değişik ibarelerle ifade edilen bu hükmün bir ifade ediliş şekli de şöyledir: "*Ennehû yecûzu defu kulli sâilin min âdemiyyin ev behîmetin 'alâ nefsin ev tarfin ev bid'in ev mâlin fein lem yendefiğ illâ bi'l-katli fe katelehû felâ damâne 'aleyhi. Ma'a kavli Ebî Hanîfete inne 'aleyhi ed-damânu.*" Yani insan olsun veya hayvan olsun kişinin canına, vücut bütünlüğüne, ırzına ya da malına saldıran şeyden kurtulmak ancak saldırganı öldürmekle mümkün olacaksa, *haklı savunma* bağlamında saldırganı öldüren kişi oluşan zararın tazmininden sorumlu tutulamaz. Ebü Hanîfe'ye göre ise, *iztirâr hali* bağlamında kişi ika ettiği zararın tazmininden sorumlu tutulur (Şa'rânî, 2018, II/238).

İfade edildiği gibi, kişinin kendisinin veya âharın canına, vücut bütünlüğüne, malına veya ırzına yönelik olan her türlü saldırıyı defetmesi vâcibtir -Ebü Hanîfe dışındaki hukukçuların göre- (Bağdâdî, 2014, 304; Dönmez, 2004, XXIX/385). Haklı savunma bağlamında oluşan zararın tazmini de gerekmez. *Saldırgan şey hayvan ise, hüküm yine böyledir*. Saldırgan en hafif yöntemlerle engellenir. Meselâ, söz ve çığlıkla kurtuluş

mümkün ise, dövmek haramdır. Saldırganla elle müdahale kâfi ise, sopa kullanmak haramdır. Saldırganın herhangi bir organını itlâf etmek kurtuluş için kâfi ise, onu katletmek haramdır. Kaçmakla kurtuluş sözü konusu ise, Şâfiî mezhebine göre kaçmak vâciptir. Meselâ, eli ısırılan kişi en zararsız bir şekilde saldırganı kurtulması gerekir. Sözelimi, saldırganın sakalını yolmak, yüzüne yumruk vurmak bu kabil savunma taktiklerindedir (Ğamrâvî, ts., 536, 537; Behnesî, 1988, 209).

İbn Kudâme'ye (ö. 620/1223) göre de insana bir hayvan saldırırsa, kişi saldırgan hayvanı ancak öldürmekle engellemesi mümkün olacaksa, onu öldürmesi icmaen câizdir. Ayrıca hayvan başkasına ait ise, hayvanın kıymetini de tazmin etmez. İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve İshâk b. Râhûye de (ö. 277/890) bu görüştedirler. Ancak Ebû Hanîfe ve ashabına göre ise, oluşan zararı tazmin etmesi gerekir. Çünkü *hayatını kurtarmak için başkasının malını itlaf etmiştir*. Çünkü *"ıztırar gayrın hakkını iptal etmez."* (Mecelle, md. 33). Bu sebeple ika ettiği zararı karşılar. Nitekim ıztırar halinde başkasının ekmeğini yiyen kişi oluşan zararı tazmin eder. İbn Kudâme'ye göre ise, kişi meşrû savunma bağlamında hayvanı katletmiştir. Bu nedenle oluşan zararı tazminle sorumluluğu tutulamaz. *Kezâ hayvanın böylesi durumda itlâfi câizdir*. Çünkü kişi saldırgan hayvanı zararını defetmek için katletmiştir. Olası zararı defedilmek istenen saldırgan insan da bu kabildendir (İbn Kudâme, 1425, XII/408; Behnesî, 1988, 204, Şoman, 1999, 293).

5. Haklı Savunmanın Şartları

Hukuk nezdinde maruz kalınan saldırıya karşı girişilen bir savunmanın kanunen muteber, hukuka uygun ve haklı savunma niteliğinde olabilmesi için bazı şartlar vardır. Yani öz savunma hukukun tanıdığı şartlar ve sınırlar kapsamında olmalıdır. Aksi halde hukuka aykırı bir durum ortaya çıkar ki, kişiyi haksız fiil fâili konumuna düşürür. Bir savunmanın *muhiyyet/haklı* olarak nitelenebilmesi için gerekli olan şartlar şunlardır: (Bilmen, 1985, 124-126; Heyet, 1998, 232; Yıldız, 2013, 124, 125; Nomer, 2013, 120 vd.; Reisoğlu, 2014, 166 vd.; Ergün, 2018, 271-294; Erturhan, 2009, 107-109).

a- *Fakihlerin cumhurunun görüşüne göre, ortada gayr-i meşrû/haksız bir saldırı olmalıdır*. Saldırı bizzat kişinin veya âharın canına, malına ve ırzına yönelik de olmuş olabilir. Ayrıca Hanefilere göre, saldırı ön görülmüş bir suç olmalıdır. Bu esasa göre babanın, kocanın veya öğretmenin tedib hakkını kullanması ve cellâdın yaptığı iş, saldırı olarak nitelendirilemez. Küçüğün, delinin ve hayvanın saldırısında da Hanefilere göre suç niteliği yoktur. Çünkü *"hayvanın cinayeti hederdir."* (Buhârî, 1981, "Zekât", 66; "Diyât", 28, 29; Müslim, 1981, "Hudûd", 45; İbn Mâce, 1981, "Diyât", 27; Tirmizî, 1981, "Zekât", 16; "Ahkâm", 37). Bu bağlamda hayvan saldırısına uğrayan kişi *ıztırar/zaruret hali* esasına göre, ika ettiği zararı tazmin eder. Çünkü *"ıztırar gayrın hakkını iptal etmez."* (Hâdimî, 2016, 379; Mecelle, md. 33; Çalış, 2013, XLIV/141-144; Erturhan, 2009, 109). Ancak Hanefilerin cumhuruна göre ise, kişi, ancak saldırgan hayvanı öldürmekle korunabiliyorsa, oluşan zararı tazmin etmesi gerekmez. Çünkü saldırıya uğrayan kişi, câiz/hukuka uygun olan bir savunma esnasında saldırgan hayvanı zararını def için itlâf etmiştir. Nitekim saldırgan insanın öldürülmesine kıyasen hüküm bu şekildedir. Zira insanın değeri, malın değerinden daha kıymetlidir (Şirâzî, 2017, III/261-264; Zuhaylî, 2014, V/616; Behnesî, 1988, 193 vd.; Şoman, 1999, 293 vd.; Üdeh, 1990-1991, II/90-92; Erturhan, 2009, 107-109).

b- *Tecavüz/saldırı/cerîme filhal mevcut olmalıdır*. Haklı savunma için saldırının gerçekleşmekte olması ve fiilen vaki olması gerekir. Saldırının sonradan vaki olacağı söylenmesi veya kişinin tehdit edilmesi bir öz savunma sebebi olamaz. (İbn Kudâme, 1425, XII/414; Zuhaylî, 2014, V/616; Behnesî, 1988, 194-196; Şoman, 1999, 294; Üdeh, 1990-1991, II/92; Erturhan, 2009, 108) Bu bağlamda kişi, "A, beni tehdit etti. Ne olur ne olmaz, en iyisi ben onu öldüreyim de kendimi güvende hissedeyim" tevehhüm ve ihtimali ile öz savunmaya girişemez. Çünkü hukukun yerleşik kuralına göre, *"tevehhüme itibar edilmez."* (Mecelle, md. 74).

Ancak tecavüze uğrayan kişinin mütecevizin tecavüze başlayıncaya kadar beklemesi de gerekmez. Belki mütecevizin durumu tecavüz edeceğini gösterdiği müddetçe, saldırıya uğrayan saldırganı önlemeye girişir. Meselâ, bir kimse kılıçla veya başka bir silâhla birinin karşısına çıkarsa, karşısına çıkılan eli silâhlı olana vurabilecek her şey ile vurma hakkını sahiptir. "Hele bir vursun, ben de karşılık veriyim" veya "hele bir ısırısın ben de karşı atağa geçerim" demek de yoktur. Zann-ı galibine göre, tecavüzün vuku bulacağına inanan kişinin meşrû müdafaa hakkı vardır (Şâfiî, 1903-1907, VI/27) Ancak kuşku ve zayıf ihtimal müdafaaı meşrû kılmaz. (Bk. Mecelle, md. 74).

c- *Saldırını başka bir yolla defetmeye imkân bulunmamalıdır*. Eğer imdata çağırarak, başka insanların yardımını almak yahut güvenlik kuvvetlerine sığınmak ya da yardıma çağırarak gibi başka bir yolla saldırıyı defetmek imkânına sahip olduğu halde bunları yapmazsa, o kişi müteaddi sayılır. (Zuhaylî, 2014, V/616; Üdeh, 1990-1991, II/92, 93; Şoman, 1999, 294; Behnesî, 1988, 195; Heyet, 1973, VI/7; Bilmen, 1985, III/125; Erturhan, 2009, 108) Münasip bir vakitte polise sığınmak mümkünse veya tecavüze uğrayan canını veya başkasını şiddet kullanmaksızın kurtarabiliyorsa, müdafaa hakkını kullanamaz. Kaçmayı meşrû müdafaa

yöntemlerinden biri olarak kabul etmeyenlere göre, tecavüze uğrayan kişinin kaçması şart değildir. Kaçmak veya meşrû müdafaadan başka kurtuluş imkânı yoksa kaçmayıp meşrû müdafaada bulunabileceğini belirtirler (Şâfi'î, 1903-1907, VI/27, 28).

d- Saldırı orantılı bir kuvvetle bertaraf edilmelidir. Saldırı saldırıya uğrayan kişinin zann-ı galibine göre, en hafiften daha şiddetliye doğru tedrici olarak savulmalıdır (Zuhaylî, 2014, V/617). Bir hayvan, insana saldırdığında, hayvanı önleyebilecek kadar bir şeyle karşı konulur. Yalnızca öldürmekle karşı konulabiliyorsa hayvan öldürülür. Öldürüne medenî ve cezaî bir sorumluluk terettüp etmez. Ancak Ebû Hanîfe yalnız medenî hukuk bakımından sorumludur. Çünkü ona göre müdafa, ıztırâr/zaruret hali esasına dayanmaktadır. Zaruret hali, cezaî mesuliyeti ortadan kaldırdığı halde medenî sorumluluğu ise ortadan kaldırmaz. İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre, hayvanın fiili tecavüz sayılacağından dolayı girilen savunma meşrû müdafa sayılır. Dolayısıyla tazmin borcu oluşturmaz (Şîrâzî, 2017, III/262; Kırkağâcî, 1881, 16, 17; Zuhaylî, 2014, V/616, 617; Üdeh, 1990-1991, II/93-96; Behnesî, 1988, 206-209, 194, 195; Şoman, 1999, 294).

Ancak saldırganlar topluluk halinde olduklarında, ölçülerin uygulanamaz olduğu yer ve durumlarda duruma göre hareket edilir. Çünkü saldırganlardan birini *en kolay/eshel* bir müdafa yöntemi ile önlemek mümkün iken, aynı vasıta veya yöntem ile diğeri önlenemez olabilir. Bu da saldırıya uğrayan kişinin aşırı zarar görmesine hatta ölmüne sebep olabilir. Bu nedenle uygun kuvvetin tespit ve takdirinde her olayın özel durumuna göre hareket edilir (Üdeh, 1990-1991, II/96).

6. Değerlendirme ve Sonuç

Zararın def'i, ıztırâr/zaruret hali ve haklı savunma; gerek İslâm hukuku (Mecelle, md. 19, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33; Çalış, 2013, XLIV/141-144; Dönmez, 2004, XXIX/383-387; Ergün, 2018, 280-284) ve gerekse Türk pozitif hukukuna göre, hukukun mübâh ve serbest kıldığı bir hakkı kullanmak veya bir vazifeyi (Başoğlu, 2002, XLII/579-581) yapmak demek olup, *hukuka aykırı* değildir. Bir başka ifade ile zaruret hali ve haklı savunma; *hukuka uygunluk hallerindedir*. Bu bağlamda her insanın hakkı ve hatta vazifesi hem kendisinin ve hem de âharın kanunen/hukuken himaye edilen canını, vücut bütünlüğünü, malını... muhafaza etmesidir (Krş. TCK. md. 25, eBK. 52, 57; BK. 63, 64, 68; Aybay, 1984, 78, 79; Oğuzman - Öz, 2000, 488 vd.; Nomer, 2013, 120 vd.; Reisoğlu, 2014, 166 vd.; Nomer, 2013, 143; Eren, 2017, 662; Heyet, 1998, 231, 232; Bağdatlı, 2012, 457; Ergün, 2018, 280-284). Bu bağlamda kişinin bizzat kendisinin veya âharın hukuk tarafından himaye edilen can, mal gibi haklarına yönelik olan saldırılar ister insan ve isterse hayvan tarafından yapılmış olsun defedilir (el-Bakara 2/194, 195, el-Mâide 5/2; eş-Şûrâ 42/39, 40). Nitekim "*sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten meneden bir topluluk bulunsun...*" (Âl-i 'İmrân 3/104), "*Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten menedersiniz.*" (Âl-i 'İmrân 3/110), "*Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki, bu imanun en zayıf derecesidir*" (Müslim, 1981, "İmân", 78; Tirmizî, 1981, "Fiten", 11; Nesâî, 1981, "İmân", 17) vb. nasslar; kişinin etrafında oluşan hukukî olay/hâdise ve haksız fiillere karşı ilgisiz kalamayacağını ifade eder (Ayrıca bk. el-Enfâl 8/25). Kezâ "*ez-zulmü yecibu defuhû ve yahrumu takrîruhû*" (Kırkağâcî, 1881, 53) yerleşik kuralına göre de zulüm def edilmeli, zulmün yerleşmesine rıza göstermek haramdır.

"Mukayeseli Hukukta Saldırgan Hayvanı Öldürme Hakkı" konulu makalemizin temel amacı, saldırgan ve zararlı hayvanların (bk. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/elazigda-korkunc-olay-kopeklerin-saldirisina-ugrayan-yasli-kadin-oldu-41219849-erişim: 19 Haziran 2019;> <http://www.hurriyet.com.tr/haberleri/pitbull-dehseti-erişim: 19 Haziran 2019;> <http://www.haber7.com/guncel/haber/2853608-rizede-ayilar-evleri-basti-erişim: 19 Haziran 2019;> <https://www.haberler.com/liselinin-oldugu-ilcede-bu-kez-kopekler-11620133-haberi-erişim: 19 Haziran 2019;> <https://www.sabah.com.tr/yasam/2019/05/06/maltepede-kopek-dehseti-3-yarali-erişim: 19 Haziran 2019;> etkisiz hale getirilebileceği, gerektiğinde de öldürülmelerinin *hukuka uygunluğunun mukayeseli hukuk/karşılaştırmalı hukuk (el-fikhu'l-mukâren=comparative law)* açısından incelenmesidir. Hayvanların mala yönelik ika ettikleri zararlar da azımsanmayacak kadar çok ve yaygın olup (<https://www.cnnturk.com/yerel-haberler/manisa/saruhanli/agila-giren-kopekler-42-koyunu-telefon-etti-982843-erişim: 19 Haziran 2019;> <http://www.haber7.com/hakkari/2871744-hakkaride-basibos-kopek-dehseti-erişim: 19 Haziran 2019;> "Mukayeseli Hukukta Hayvanın Verdiği Zararın Hukukî Sorumluluğu" konulu bir makale ile daha önce araştırılmıştı (Bardakoğlu, 1989, 43-60).

Hayvanlara merhametle muamele edilmesi gerektiğine ilişkin birçok nassı makalenin giriş kısmında zikretmiştik. *Bu bağlamda muhikk/haklı sebep olmadıkça hayvanlar katledilemez* (Geniş bilgi için bk. Erturhan, 2009, 100, 101). Nitekim zararsız oldukları için Resûlullah karınca, arı, hüdhüd ile güçüğe kuşunun

katledilmesini yasaklamıştır (Ebû Dâvûd, 1881, "Edeb", 164; İbn-i Mâce, 1981, "Sayd", 10; Dârimî, ts., "Edâhî", 26; Ahmed b. Handel, 1982, I/322, 347; Sâbık, ts., II/485). Ancak zararlı oldukları için de "Resûlüllah (s.a.v) beş fâsığın Hill ve Harem bölgesinde öldürülmesini emretti. Ve onları öldürene günah yoktur. Onlar da karga, delice kuşu, akrep, fare ve kuduz/saldırgan köpektir." (Buhârî, 1981, "Sayd", 7; Müslim, 1981, "Hacc", 71, 73; Tirmizî, 1981, "Hacc", 21; Sâbık, ts., II/485; Erturhan, 2009, 102). Kezâ, "Resûlüllah zehirli kelerin öldürülmesini emretti. Ve onu fuvaysik/fâsıkık diye isimlendirdi." (Buhârî, 1981, "Bedyü'l-Halk", 15; "Sayd", 7; Müslim, 1981, "Selâm", 142, 144; Sâbık, ts., II/485; Erturhan, 2009, 102).

İfade edildiği üzere, zarar illeti (mü'zi) sebebi ile karga, delice kuşu/döleğec, fare, yılan, akrep, saldırgan/kuduz köpek (kelb-i 'akûr), zehirli keler ve bunlara benzer zararlılar öldürülebilir. Tabiatları itibarı ile zararlı olduklarından ve ne zaman ve nerede saldıracakları öngörülemediği için zararlı eşek arısı, kaplan, panter/pars ile aslan, saldırmazlarsa dahi katledilirler (Sâbık, ts., II/485; Erturhan, 2009, 104). Hâsılı, "fukahâ hayvanların bir kısmının zararlı olmasını dikkate alarak ve Hz. Peygamber'den yılan, akrep, delice kuşu, fare ve saldırgan köpeğin ihramlı iken dahi öldürülebileceğini bildiren hadisin (Buhârî, 1981, "Sayd", 7; Müslim, 1981, "Hacc", 71, 73; Tirmizî, 1981, "Hacc", 21; Sâbık, ts., II/485) kapsamını genişleterek insanların malına veya canına zarar veren bütün hayvanların öldürülebileceğinin neticesine varmışlardır." (Şener, 1998, XVII/93. Geniş bilgi için bk. Erturhan, 2009, 104 vd.).

Özetle ifade edecek olursak, hayvan hakları önemli ise de insanın hayatı çok daha önemlidir. Aksini iddia etmek insanın evrendeki varoluşu sebebini ve diğer varlığa karşı üstünlüğünü anlamamaktır (el-Bakara 2/34; el-A'râf 7/11; el-Hicr 15/29, 30; en-Nahl 16/61; el-İsrâ 17/61, 70; el-Kehf 18/50; Tâ-Hâ 20/116; el-Hacc 22/65; Lokmân 31/20; el-Ahzâb 33/72; Sâd 38/73; el-Câsiye 45/12, 13; el-Haşr 59/21; et-Tin 95/4). Sözgelimi, tabiatı itibarı ile tehlikeli ve dehşet saçan bir köpeğin (bk. <https://www.ensonhaber.com/galeri/dunyanin-en-tehlikeli-10-kopek-irki-erişim: 19 Haziran 2019>) okul bahçesinde ya da çocuk oyun parkında ika edeceği zarar; köpeğin sıradan mala karşı vereceği zarara oranla çok ağırdır. Diğer yandan insan, insan dışında kalan diğer varlıklardan çok daha değerlidir. Nitekim "hayvanın hukukî konumu" konusunda Türk pozitif hukuku ve Türk pozitif hukuk bilimcileri de aynı görüşü benimsemektedirler. "Hayvanlar yaratılış gayelerine uygun muamele görmelidirler. Ne eksik ne fazla! O nedenle, hayvan hakları savunulurken aşırı/marazî yaklaşımlardan kaçınılmalıdır... Ancak insan daha güçlüdür diye, hayvan, insanın ona biçeceği kötü role de mahkûm edilemez..." (Koçhisarlıoğlu-Söğütü Erişgin, "Hayvanın Hukukî Konumu", 1722, 1723, erişim: 13 Nisan 2019. Benzer bilgiler için bk. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/farukbeser/saldirgan-hayvanlarin-oldurulmesi-meselesi-2048955-erişim: 19 Haziran 2019>). Sonuç olarak insanın hayatı ve vücut bütünlüğü söz konusu olduğu hal ve durumlarda, hayvanın hayatına ve vücut bütünlüğüne tercih edilir (Krş. Müzenî, 1999, 350; Şîrâzî, 2017, III/261-264; Şevkânî, 1973, VI/74-79; Ğamrâvî, ts., 536; Behnesî, 1988, 203, 204; Bilmen, 1985, VII/396; Zuhaylî, 2014, V/620; Erturhan, 2009, 101 vd.; Nomer, 2013, 143; Eren, 2017, 662).

Gerek İslâm hukukunun ve gerekse Türk pozitif hukukunun bu konudaki benzer hükümleri, hukuk mantığına, adalet ve hakkaniyet ülküsüne aykırı değildir. Zira feda edilmesi gereken bir insan ile bir hayvan seçimi arasında verilecek olan hüküm, her iki hukuk sisteminin benimsediği görüştür. Biz de bu hükmün hukuka ve hakkaniyete muvafık olduğunun kanısındayız.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel (1982). *el-Müsned (I-VI)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
Akarsu, Bedîa (1988). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
Akıncı, Şahin (2016). *Borçlar Hukuku Bilgisi (Genel Hükümler)*. 9. Baskı. Konya: Sayram Yayınları.
Albayrak, Nurettin - Pala, İskender (1998). Hayvan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (c. XVII, ss. 101-102), İstanbul: TDV Yayınları.
Aldemir, Hüsnü- Aldemir, Musa (2018). *Türkçe-İngilizce Hukukî Terimler Sözlüğü*. Ankara: Adalet Yayınevi.
Ali Haydar Efendi (Küçük) (1330/1911). *Düverü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm (I-IV)*. 3. Baskı. İstanbul: Matba'a-i Ebu'z-Ziyâ'.
Âmidî, Seyfuddîn 'Alî b. 'Alî (1332/1914). *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm (I-IV)*. Kâhire.
Ank, Kemal Fikret (1964). *Borçlar Hukuku I (Umumî Hükümler)*. Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık.
Arsebük, Esat (1943). *Borçlar Hukuku (I-II)*. İstanbul: Arkadaş Matbaası.
Ansay, Sabri Şakir (1958). *Hukuk Bilimine Başlangıç*. Ankara: Güzel İstanbul Matbaası.
Ayan, Mehmet (2016). *Borçlar Hukuku (Genel Hükümler)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
Aybay, Aydın (1984). *Borçlar Hukuku Dersleri*. İstanbul: Seyran Basımevi.
Azzâm, Abdurrahman (1985). *Büyükler Büyüğü Rasûl-i Ekrem'in Örnek Ahlakı*. Trc. Hayrettin Karaman, İstanbul: Yağmur Yayınları.
Bağdâdî, Ebû Muhammed b. Ğanim b. Muhammed (2014). *Mecme' u'd-Damânât fi Mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân*. Kâhire: Şirketü'l-Kuds.
Bağdatlı, Selâhattin (2012). *Hukuk Sözlüğü (AB Hukuku Terimleri İlâveli)*. 3. Baskı. İstanbul: Derin Yayınları.
Bardakoğlu, Ali (1989). "Mukayeseli Hukukta Hayvanın Verdiği Zararın Hukukî Sorumluluğu". EÜİFD/6: 43-60.
Başoğlu, Tuncay (2002). Vazife. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (c. XLII, ss. 579-581). İstanbul: TDV Yayınları.
Bayraktar, Mehmet Faruk (1998). İslâm Kültüründe Hayvan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (c. XVII, ss. 85-92). İstanbul: TDV Yayınları.
Behnesî, Ahmet Fethî (1409/1988). *el-Mes'ûliyyetü'l-Cinâiyye fi'l-Fikhi'l-İslâmî*. Beyrût: Dâru's-Şurûk.
Bilmen, Ömer Nasûhî (1984). *Büyük İslâm İlmihali*. İstanbul: Bilmen Yayınevi.
Bilmen, Ömer Nasûhî (1985). *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu (I-VIII)*. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi.

- Binatlı, Yusuf Ziya (1977). *Hukukun Genel İlkeleri ve Medeni Hukuk*. 4. Baskı. Ankara: Yargıçoğlu Matbaası.
- Borçlar Kanunu (818 sayılı (eski) BK) (ts.). İstanbul: İsmail Akgün Matbaacılık ve Kitapçılık Müesseseleri.
- Bozkurt, Nebi (1998). Hayvan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (c. XVII, ss. 99-101). İstanbul: TDV Yayınları.
- Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il (1981). *Sahîhu'l-Buhârî (I-VIII)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Cessâs, Ahmed b. 'Alî (ts.). *Ahkâmü'l-Kur'ân (I-V)*. Kâhire: Dâru'l-Mushaf.
- Cürçânî, 'Alî b. Muhammed eş-Şerîf (1433/2012). *Kitâbu't-Ta'rîfât*. Thk. Muhammed 'Abdurrahmân el-Mir'âşîli. Lübnân - Beyrût: Dâru'n-Nefâes.
- Çakan, İsmail Lütfî (1981). *Ashabın Dilinden Peygamberimiz*. İstanbul.
- Çalış, Halit (2013). Zaruret. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (c. XLIV, ss. 141-144). İstanbul: TDV Yayınları.
- Dağcı, Şâmil (1999). *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiil*. 2. Baskı. Ankara: DİB Yayınları.
- Dârimî, 'Abdullâh b. 'Abdurrahmân (ts.). *es-Sünen (I-II)*. Mısır.
- Demirci, Kürşat (1998). Hayvan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (c. XVII, ss. 81-85). İstanbul: TDV Yayınları.
- Djevad, Ah. (1969-1974-1978). *Yabancılarla Göre Eski Türkler*. İstanbul: Yağmur Yayınları, Emek Matbaacılık.
- Dönmez, İbrahim Kâfi (2004). Meşrû Müdafaa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (c. XXIX, ss. 383-387). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (1981). *es-Sünen (I-II)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Erdem, Hasan Hüsnü (1963). *İlâhi Hadîsler*. 2. Baskı. Ankara: DİB Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Erdoğan, Mehmet (2013). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. 4. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Eren, Fikret (2017). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. 22. Baskı. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Ergün, Mehmet (2018). *İslâm Hukukunda Yapı Mâliklerinin Kusursuz Sorumluluğu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Ergün, Mehmet (2018). İslâm Hukukunda Hukuka Aykırılık. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2: 271-294.
- Erturhan, Sabri (2009). Hayvan Öldürme İle İlgili Fikhî Hükümler. *Bilimname*, 27/2: 97-121.
- Esener, Turhan (1968). *Eşya Hukuku (Temel Kavramlar)*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (1335/1916). *el-Mustasfâ min 'İlmi'l-Usûl (I-IV)*. Bülâk.
- Gümüşhânevi, Ahmet Ziyâüddîn (1400/1980). *Râmûzu'l-Ehâdis*. İstanbul: Pamuk Yayınları.
- Güneç, Halil (2013). *Büyük Şâfiî İlmihâli*. İstanbul: Yasin Yayınevi.
- Gürkan, Ahmet (ts.). *İslâm Kültürünün Garbî Medenileştirmesi*. 2. Baskı. Ankara: Gaye Matbaası.
- Çamrâvi, Muhammed ez-Zühri (ts.). *es-Sirâcü'l-Vehhâc Şerhu'n 'alâ Metni'l-Minhâc*. İstanbul: Eser Neşriyat.
- Hâdimî, Ebû Sa'îd Muhammed el-Hanefî (1437/2016). *Mecâmî'u'l-Hakâik ve'l-Kavâ'id ve Cevâmî'u'r-Revâik ve'l-Fevâid fi Usûli'l-Fıkhu ve'l-Kavâ'id*. Thk. Hâlid 'Azîzî. Lübnân - Beyrût.
- Hamevî, Ebu'l-'Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Mekkî el-Hüseynî (1985). *Gamzu 'Uyûni'l-Besâir Şerhu'l-Eşbâh ve'n-Nezâir (I-IV)*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Hatipoğlu, Haydar (1988). *Ashapan Öğütler*. Ankara: Mesaj Yayınları.
- Heyet (1973). *el-Fetâvâ el-Hindîyye (el-Fetâvâ el-'Âlemgiriyye) (I-VI)*. 3. Baskı. Diyarbakır.
- Heyet (1998). *Türk Hukuk Lügati*. 4. Baskı. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Hicâvî, Ebu'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ el-Makdisî el-Hicâvî (1325/1907). *el-İknâ' fi Fikhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel (I-IV)*. 1. Baskı. Kâhire: el-Matbu'atü'l-Misriyye.
- http://ibrahimpacaci.com/index.php?option=com_content&view=article&id=55:merhamet&catid=3:konferans&Itemid=7- Erişim: 27 Ocak 2012.
- <http://www.islamveihsan.com/kainati-kusatan-merhamet-yavru-kopekler.html>. Erişim: 18 Mayıs 2019.
- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/elazigda-korkunc-olay-kopeklerin-saldirisina-ugrayan-yasli-kadin-oldu-41219849>. Erişim: 19 Haziran 2019.
- <http://www.hurriyet.com.tr/haberleri/pitbull-dehseti>. Erişim: 19 Haziran 2019.
- <http://www.haber7.com/guncel/haber/2853608-rizede-ayilar-evleri-basti>. Erişim: 19 Haziran 2019.
- <https://www.haberler.com/liselinin-oldugu-ilcede-bu-kez-kopekler-11620133-haberi>. Erişim: 19 Haziran 2019.
- <https://www.cnnturk.com/yerel-haberler/manisa/saruhanli/agila-giren-kopekler-42-koyunu-telef-etti-982843>. Erişim: 19 Haziran 2019.
- <https://www.ensonhaber.com/galeri/dunyanin-en-tehlikeli-10-kopek-irki>. Erişim: 19 Haziran 2019.
- <http://www.haber7.com/hakkeri/2871744-hakkeride-basibos-kopek-dehseti>. Erişim: 19 Haziran 2019.
- <https://www.sabah.com.tr/yasam/2019/05/06/maltepede-kopek-dehseti-3-yarali>. Erişim: 19 Haziran 2019.
- <https://www.yenisafak.com/yazarlar/farukbeser/saldirgan-hayvanlarin-oldurulmesi-meselesi-2048955>. Erişim: 19 Haziran 2019.
- Hüseynî, Fehmî (2010). *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm (I-IV)*. Lübnân - Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (2010). *el-Muhallâ bi'l-Âsar (I-XII)*. Tahkik: 'Abdulgaffâr Süleymân el-Bindârî. 1. Baskı. Lübnân - Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn Kudâme, Muvaffukuddîn Ebû Muhammed b. Ahmed b. 'Abdillâh (1425/2004). *el-Muğnî (I-XVI)*. Tahkik: Muhammed Şerefüddîn Hattâb - es-Seyyid Muhammed es-Seyyid. bsy. Kâhire: Dâru'l-Hadis.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (1981). *es-Sünen (I-II)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Nüceym, Zeynü'lâbidin b. İbrâhîm el-Misrî el-Hanefî (1398/1977). *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*. İstanbul: Dersa'âdet Kitabevi.
- İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddîn 'Abdurrahmân b. Ahmed b. 'Abdîrrahmân Receb el- Hanbelî el-Bağdâdî ed-Dimaşkî (ts.). *Kavâ'idü İbn-i Receb (I-II)*. Mısır - Kâhire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdulvâhid b. Mes'ûd es-Sivâsî (ts.). *Şerhu Fethi'l-Kadîr (Netâicu'l-Efkâr fi Keşfi'r-Rümûzi ve'l- Esrâr Tekmileli İle Birlikte) (I-X)*. Lübnân - Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- İnan, Ali Naim (1979). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Kal'acî, Muhammed Revvâs (2012). *Fıkıh Lügati (Arapça-İngilizce-Türkçe)*. İstanbul: Ocak Yayıncılık.
- Kallek, Cengiz (1998). Hisbe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (c. XVIII, ss. 133-143). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kandemir, Yaşar (1986). *Örneklerle İslâm Ahlâkı*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Karahasan, Mustafa Reşit (1981). *Sorumluluk ve Tazminat Hukuku (İki Cilt Birarada)*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Karaman, Hayreddin (1991). *Mukayeseli İslâm Hukuku (I-III)*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Karaman, Hayreddin (2002). *Günlük Hayatımızda Helâller ve Haramlar*. 16. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karaman, Hayreddin (2012). *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kâsânî, 'Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd (1394/1974). *Kitâbu Bedâ'ü'u's-Sanâ'î fi Tertîbi's-Şerâ'î (I-VII)*. 2. Baskı. Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî.
- Kaya, Ali (2007). *İslâm Hukukunda Bedene İlişkin Zararlar ve Tazmini*. Bursa: Emin Yayınları.
- Kazıcı, Ziya - Şeker, Mehmet (1403/1982). *İslâm Türk Medeniyeti Tarihi*. 2. Baskı. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Kazıcı, Ziya (2014). *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. 13. Baskı. İstanbul: MÜFV Yayınları.

- Kılıçoğlu, Kumru (2010). "Hayvan Haklarına İlişkin Olarak Borçlar Kanunu Tasarısı'ndaki Düzenleme/Hayvanı Öldürme ya da Etkisi Hale Getirme". Ankara Barosu Dergisi/4: 335-340.
- Kırkağaç, Muhammed b. Süleymân (1299/1881). *Şerhu Hâtime-i Kaoâ'idi'l-Usûl ve'l-Furû'*. İstanbul: Hacı Muharrem Efendi el-Bosnevî Matbaası.
- Koçhisarlıoğlu, Cengiz-Söğütü Erişgin, Özlem. "Hayvanın Hukukî Konumu". Erişim: 13 Nisan 2019. <https://journal.yasar.edu.tr/wp-content/uploads/2014/01/19-Cengiz-KO%C3%87H%C4%B0SARLI-%C3%96zlem-S.-ER%C4%B0%C5%9EG%C4%B0N.pdf>, ss. 1691-1723.
- Kurtubi, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed (1965-1967). *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân (I-XX)*. Lübnân - Beyrût: Dâr-u İhyâ'it-Türâsî'l-'Arabî.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmûz (1970). *Dürerü'l-Hükkâm fi Şerhi Ğureri'l-Ahkâm (I-II)*. İstanbul: Fazilet Neşriyat.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc (1981). *el-Câmi' u's-Sahîh (I-III)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâ'il b. Yahyâ (1419/1999). *Muhtasarü'l-Müzenî fi Fikhi Mezhebi'l-İmâmî's-Şâfi'i (I-XIX)*. Thk. Şeyh 'Ali Muhammed Mu'avviz - Şeyh 'Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Narter, Samî (2016). *Kusursuz Sorumluluk, Haksız Fîl Sorumluluğu ve Tazminat Hukuku*. 2. Baskı. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Nesâi, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. 'Alî el-Horasânî (1981). *es-Sünen (I-VIII)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nomer, Halûk N. (2013). *Borçlar Hukuku (Genel Hükümler)*. 13. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- Oğuzman, M. Kemal-Öz, M. Turgut (2000). *Borçlar Hukuku (Genel Hükümler)*. İstanbul: Filiz Kitabevi, Fakülteler Matbaası.
- Oğuzman, M. Kemal - Özer Seliçi (1988). *Eşya Hukuk*. 5. Baskı. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özen, Şükrü (2006). Musarrât. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (c. XXXI, ss. 240-241). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ramazanoglu, Mahmûd Sâmî (1982). *Ashâb-ı Kirâm Menâkıbı (I-II)*. 2. Baskı. İstanbul: Erkam Yayınları, Erenler Matbaası.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdilkâdir (1989). *Muhtârü's-Sihâh*. Lübnân: Mektebetü Lübnân.
- Reisoğlu, Safa (2014). *Türk Borçlar Hukuku (Genel Hükümler)*. 25. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- Sâbık, Seyyid (ts.). *Fikhu's-Sünne (I-III)*. Mısır: Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî-Dâru'l-Hadis.
- Sarıçam, İbrahim - Erşahin, Seyfettin (2011). *İslâm Medeniyeti Tarihi*. 1. Baskı. Ankara: TDV Yayınları
- Sibaî, Mustafa (1979). *İslâm Medeniyetinden Altın Tablolar*. Trc. Nezir Demircan - M. Sait Şimşek. Konya: Uysal Kitabevi, Sebat Matbaası.
- Sübki, Tâcuddîn 'Abdülvehhâb b. 'Alî b. 'Abdülkâfi (1438/2017). *el-Eşbâh ve'n-Nezâir (I-II)*. Thk. eş-Şeyh 'Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd eş-Şeyh 'Alî el-Mu'avviz. 3. Baskı. Lübnân - Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Şa'bân, Zekiyüddîn (2014). *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fikh)*. Notlar Ekleyerek Tercüme Eden: İbrahim Kâfi Dönmez. 19. Baskı. Ankara: TDV Yayınları.
- Şâfi'i, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdrîs (1321-1325/1903-1907). *Kitâbu'l-Ümm (I-VII)*. Bülâk - Kâhire.
- Şa'rânî, 'Abdülvehhâb b. Ahmed b. 'Alî (1439/2018). *el-Mîzânü'l-Kübrâ eş-Şa'râniyye (I-II)*. 4. Baskı. Lübnân - Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Şener, Mehmet (1998). Hayvan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (c. XVII, ss. 92-98). İstanbul: TDV Yayınları.
- Şentürk, Recep (2001). İsmet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (c. XXIII, ss.137-138). İstanbul: TDV Yayınları.
- Şevkânî, Ebû 'Abdillâh Muhammed (1973). *Neylül'Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr Min Ehâsî Seyyidi'l-Ahyâr (I-IX)*. Beyrût - Lübnân: Dâru'l-Cil.
- Şirâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. 'Alî b. Yûsuf el-Firûzâbâdî (1438/2017). *el-Mühhezzeb (I-III)*. Tsh. eş-Şeyh Zekeriyâ 'Umeyrât. 4. Baskı. Lübnân - Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Şoman, 'Abbâs (1419/1999). *'İsmetü't-Dem ve'l-Mâl fi'l-Fikhi'l-İslâmî*. Kâhire: ed-Dâru's-Sekâfiyyetü li'n-Neşr.
- Tabbara, Afif Abdülfettâh (1981). *İlmin İşığında İslâmiyet*. Çeviren: Mustafa Öz. 2. Baskı. İstanbul: Kalem Yayıncılık, Yelken Matbaası.
- Tandoğan, Halûk (2010). *Türk Mes'uliyet Hukuku (Akit Dışı ve Akdi Mes'uliyet)*. 1961 Yılı Birinci Basımdan Tıpkı Basım. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Tekinay, Selâhattin Sulhi-Akman, Sermet-Burcuoğlu, Halûk-Altop, Atillâ (1988). *Tekinay Borçlar Hukuku (Genel Hükümler)*. 6. Baskı. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ b. Serve b. Mûsâ ed-Dahhâk es-Sülemî (1981). *el-Câmi' u's-Sahîh / Sünenü't-Tirmizî (I-V)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Topaloğlu, Bekir (1986). *İslâm Tarihinden Yapraklar*. 2. Baskı. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Turnagil, Ahmet Reşit (1972). *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*. İstanbul: Sebil Yayınları, Sebil Matbaası.
- Türk Borçlar Kanunu (6098 sayılı yeni BK) (2015). 11. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- Türk Ceza Kanunu (2015). 12. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- Üdeh, Abdülkâdir (1990-1991). *Mukayeseli İslâm Hukuku ve Beşerî Hukuk (Notlar İlaveli ve Türk Ceza Kanunu Karşılaştırmalı) (I-IV)*. Tercüme: Ruhi Özcan - Ali Şafak. 1. Baskı. Ankara: Rehber Yayıncılık.
- Uludağ, Süleyman (2003). *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*. 7. Baskı. Ankara: TDV Yayınları.
- Unat, Faik Reşit (1988). *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*. 6. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (1997). *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fikih İstidlâhları Kâmusu (I-V)*. Hazırlayan: Sıtkı Gülle. İstanbul: Eser Neşriyat.
- Şentürk, Recep (2001). İsmet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (c. XXIII, ss.137-138). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yıldız, Kemal (2013). *İslâm Sorumluluk Hukuku (Akit Dışı Sorumluluk)*. 2. Baskı. İstanbul: Seçil Ofset Matbaacılık.
- Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed (1981). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi (I-XII)*. Çeviren ve Şerheden: Ahmed Naim - Kâmil Miras. 7. Baskı. Ankara: DİB Yayınları, Başkanlık Basımevi.
- Zuhaylı, Vehbe (1435/2014). *el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletühü (I-X)*. 34. Baskı. Dimeşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir.